

OSMANLI DÖNEMİ VAKIFLARI

Prof. Dr. Fikret EREN
A.Ü. Hukuk Fakültesi Medeni Hukuk
Anabilim Dalı Başkanı

I- Genel Bilgi:

Osmanlı dönemi, bir anlamda "Vakıflar Dönemi" dir. Öyleki, bu dönemde kamu hizmeti niteliğindeki bir çok sosyal (hayrî), dinî, kültürel ve iktisadî kamu hizmetleri, vakıflar tarafından yapılmıştır. Osmanlı kültür yapısı ve özellikle bu yapıya damgasını vuran İslâm Dini, insanları hayır işlemeye, birbirlerine iyilik etmeye, sırf kendi bencil menfaatlerini değil, başkalarını da düşünmeye özendiriyor, bu suretle varlıklı kimseleri, servetlerinin belirli bir kısmını, fakirlere yardım amacıyla ayırmaya davet ediyordu. Böylece Osmanlı toplum düzeninde fertler arasında karşılıklı yardımlaşma ve dayanışma âdeta bir kural haline gelmişti. Söz konusu yardımlaşma ve dayanışmayı sağlayan en etkili hukukî müessesese ise, vakıf kurumu idi. Vakıflar arasında da bilhassa sosyal nitelikli hayrî vakıflar özel bir yer işgal ediyordu. Kamu yararına kurulan hayrî vakıflarda kural, vakıf malın kendisinden veya gelirinden herkesin veya sadece fakirlerin yararlanmasıydı. Bu tür vakıflara, okul (medrese), cami, mescit, yol, köprü, kervansaray, çeşme, hastahane, aşevleri, şifa yurtları gibi kuruluşlarla bunların giderlerini karşılamak için gerekli geliri sağlamak üzere tahsis edilen ev, dükkan, han ve zeytinlik vakıflar örnek olarak gösterilebilir.

Vakıflar, Osmanlı devlet ve toprak düzeninin en önemli unsurlarından birini oluşturur. Bu sistemde vakıflar, toprak hukuku dışında da bir çok sosyal, ekonomik ve kültürel amaçlar taşımıştır. 18. ve 19. yüzyıllarda, Osmanlı toprak varlığının çok büyük bir kısmının, vakıf topraklardan meydana geldiği görülmektedir. Ayrıca Osmanlı devlet düzeninde hayrî, dinî, iktisadî, sosyal ve

kültürel nitelikteki kamu hizmetlerinin önemli bir bölümü, vakıflar eliyle görülmüş, bunların finansmanını vakıflar sağlamıştır¹. Vakıf kurumu, Osmanlı devlet düzeninin, günümüzün çağdaş devlet anlayışından yüzlerce yıl önce bulup geliştirdiği, sosyal dayanışma ve yardımlaşma, sosyal adalet ve hatta sosyal devlet fikrini simgeleyen anıtsal bir kurumdur.

Osmanlı dönemi vakıfları, şehircilik ve mimari yönünden de tarihe damgasını vurmuş, estetiği çok üstün sanat şaheserleri yaratmıştır. Bugün, o dönemden kalma tarihi eser ve anıt niteliğindeki bir çok cami, köprü ve bina, ülkemizi süslemekte, görkemli bir manzara arz etmektedir.

II- Osmanlı ve Türk Medeni Hukuklarında Vakıf Kavramı:

Osmanlı ve Türk Medeni Hukuklarında vakıf, kavram olarak aynı anlamı ifade etmektedir. Türk Medeni Kanunu madde 731'e göre, "Vakıf, başlı başına mevcudiyeti haiz olmak üzere, bir malın belli bir gayeye tahsisidir." Bu maddeden de anlaşıldığı gibi, vakıf, belirli bir amaca tahsis edilmiş tüzel-kişiliğe sahip bir mal topluluğudur².

1) Vakıf, Devlet Planlama Teşkilatı, V. Beş Yıllık Kalkınma Planı Özel İhtisas Komisyonu Raporu, Ankara 1983, sh. 10,14 vd.

2) Gutwziller, Max: Die Stiftungen, in: Schweizerisches Privatrecht, II, Basel/Stuttgart 1967, sh. 576 vd.; Tuot/Schnyder, Das schweizerische Zivilgesetzbuch, 9. Auflage, Zürich 1975, sh. 105; Özsunay, Ergun; Medeni Hukukumuzda Tüzel Kişiler, 5. Baskı, İstanbul 1982, sh. 351; Berki, Şakır; Toprak Hukuku, 3. Baskı, Ankara 1967, sh. 91; Köprülü, Bülent; Toprak Hukuku Dersleri, I, İstanbul 1958, sh. 33 vd.; Zevkililer, Aydın; Medeni Hukuk, Diyarbakır 1986, sh. 463.

İslam ve Osmanlı hukukunda da vakıf, " *Menfaati insanlara ait olmak üzere bir malı Allah'ın mülk hükmünde daimi surette temlik ve temellükten meneylemek ve vakfeden kimsenin arzu ettiği cihete sarfetmektir*³." " *Vakıf, kelime olarak, tutmak, alıkoymak, hapsetmek anlamına gelir. Kavram olarak ise, bir ayrın (malın) menfaatlerini hayır yönüne tahsis etmekten ibarettir*⁴." Görülüyor ki, Osmanlı hukukunda da vakıf, aynen Medeni Kanunda olduğu gibi, bir malın, sürekli olarak belli bir amaca tahsis edilmesidir. Her iki hukuk sisteminde de vakıf, bir amaç kuruluşu, bir mal topluluğudur⁵.

III- Vakıfların Özellik ve Nitelikleri:

1) Vakıf, bir amaç kuruluşudur.

Vakıf, bir amaç kuruluşudur. Özel amaçlı bir mal topluluğu olarak vakıf, belirli bir amaca ulaşmak için kurulur. Bu amaç, hayrî veya dinî bir amaç olabileceği gibi, sosyal, bilimsel, sportif veya artistik bir amaç da olabilir. Vakıf, bir tüzel kişidir; ancak, dernekler gibi, bir kişi topluluğu olmayıp, bir mal topluluğudur. Mal topluluklarında, üyelik veya ortaklık söz konusu olmaz. Bu sebeple, vakıfların, dernek veya şirketlerde olduğu gibi, üye veya ortakları yoktur. Burada sadece vakfın yöneticisi (mütevelli) veya yönetim organı ile vakfın sağladığı menfaatten yararlanan kişiler vardır⁶. Vakıf sayesinde bir mal topluluğu, bir amaç etrafında kurumlaşmakta, tüzel kişilik kazanmaktadır⁷. Vakıf yoluyla hastahane, okul, üniversite, araştırma merkez ve enstitüleri, huzur evleri, yaşlılar veya öğrenci yurtları, kütüphane vs. kurmak mümkündür. Bu tür kurumlardan mesele hastahane, bir mal veya malvarlığı, hastaların bakım ve tedavileri amacına; okul veya üniversitelerde, öğrencilerin okumaları amacına; düşünürler yurdunda, kimsesiz, fakir veya yaşlı kimselerin barındırılmaları amacına tahsis edilmektedir.

2) Vakıf, bir yatırım kuruluşudur.

Vakıf, bir amaç kuruluşu olduğu kadar da bir yatırım kuruluşudur. Vakıf, bir yatırım kuruluşudur. Zira vakıf kurucusu, belirli bir amacı gerçekleştirmek, belirli bir hizmeti yapmak için belirli bir alana yatırım yapmaktadır. Vakıfların yapacağı hizmetlerin bir çoğu, aslında kamu hizmeti niteliğini taşır. Özellikle hayır vakıflarıyla bilimsel, sosyal ve dinî vakıflarda durum böyledir. Mesela hastahane, okul, üniversite, araştırma enstitüsü, kütüphane, aşhane, huzur evi, öğrenci yur-

du veya cami yapmaya yönelik vakıfların görecekları hizmet, kamu hizmetinden başka bir şey değildir. Kamu hizmetinin belli bir zaman ve yerde kendini hissettiren sosyal bir ihtiyacın karşılanması amacıyla yürütülen bir faaliyet olduğu göz önünde tutulduğu takdirde, bu durum daha iyi anlaşılır⁸. Kamu hizmetinin görülmesi, belirli bir finansmana ihtiyaç gösterir. Söz konusu hizmetin görülmesi için gerekli personel, bina, araç ve gereç sağlamak için yapılacak giderler bu arada sayılabilir.

IV- Osmanlı Döneminde Vakıfların Önemi:

Bir araştırmaya göre⁹, Osmanlı döneminde kurulan vakıf sayısı, 26.300 küsurdur. Vakıfların Osmanlı döneminde bu kadar çok tutunmasının başlıca üç sebebi vardır. Birinci sebep, tamamen dinî nitelikte olup, vakfı kuranın Allah'ın rızasını kazanma fikrine dayanır. İslam dinî, herkese iyilik yapmayı, fakirlere zekat ve sadaka vermeyi, bu arada özellikle kalıcı eserler bırakarak ahiret hayatına hazırlanmayı emreder. Bu kültürde, insanların en çok ihtiyaç duyduğu şeyi vakfetmek, vakıfların en hayırlısıdır. Vakıf, hayır eserleri arasında en kalıcı olduğu için, bir çok kişi, başkalarına hayır ve iyilik etmeyi, malvarlığının bir kısmını vakfetmek suretiyle bulmuştur. Osmanlı döneminde yaptırılan okul, cami, yol, köprü, çeşme, hastahane, kütüphane, imaret gibi hayır kurumlarının bir çoğu, böyle bir görüsten kay-

3) Özsunay, sh. 355; Keza bak. Güneri, Hasan; *Türk Medeni Kanunu Açısından Vakıfla Amaç Kavramı ve Amacına Göre Vakıf Türleri*, Ankara 1976, sh. 5; Ayrıca aynı anlamda olmak üzere bak. " *Vakıf, menfaati ibadullaha aid olur ve çehile bir ayrı Cenab-ı Hakk'ın mülkü hükmünde olmak üzere temlik ve temellükten mahbus ve memnu*" kılmaktır. Bu tanım için bak. Hatemi, Hüseyin; *Önceki ve Bugünkü Türk Hukukunda Vakıf Kurma Muamelesi*, İstanbul 1969, sh. 39, N. 1.

4) Güneri, sh. 5; Berki, Ali Himmet, *Vakıflar*, I, sh. 43.

5) Ancak, Osmanlı hukukunun aksine olarak, Medeni hukukta sadece maddi mallar değil, gayrimaddi malları da vakfetmek mümkündür.

6) Tour/Schnyder, sh. 105.

7) Hatemi, Hüseyin; *Medeni Hukuk Tüzel kişileri*, I, İstanbul 1979, sh. 53 vd.

8) Yayla, Yıldızhan; *İdare Hukuku*, İstanbul 1985, sh. 64.

9) Berki, Ali Himmet; *Vakıfların Hukuk Ve Tarih Bakımından Kıymeti*, Vakıflar Dergisi, Sayı, VI, İstanbul 1965, sh. 7; İşeri, Ahmet; *Türk Medeni Kanununa Göre Vakıf*, Ankara 1968, sh. 1 vd. D.P.T. Vakıf, *Özel İhtisas Komisyonu Raporu*, sh. 35'te bu sayı, 50.000'in üzerindedir.

naklanmıştır. Osmanlı döneminde vakıfların çoğunluğunu açıklayan ikinci sebep, devletin, bir çok kamu hizmetinin vakıflar eliyle yapılmasını destekleme ve özendirme politikasıdır. Bu dönemde devlet, kamu hizmetlerinin süreklilik ve güvenliğini, yol emniyetini, Türk kültürünün özellikle yeni fethedilen yerlerde yayılmasını, yerleşmesini, vakıfların kurulmasını kolaylaştırmak, desteklemek ve özendirmek suretiyle sağlamıştır. Osmanlı döneminde çok sayıda vakıf kurulmasının üçüncü sebebi, aile vakıflarının kurulmasına izin verilmiş olmasıdır. Vakfı oluşturan mallar, Osmanlı hukukunda Allah'ın mülkü hükmünde olduğundan, bunların idarece müsaderesi caiz değildir. Yüksek mevkideki memurların yönetimden düşmeleri halinde bunlar tarafından daha önce kurulmuş bulunan aile vakıflarına hayatlarında veya ölümlemlerinden sonra dokunulamıyor, böylece ailenin ekonomik geleceği güvence altına alınıyordu. Ayrıca, aile vakıflarının kurulmasına izin verilmesi, vakfedenden sonra aile servetini idare edecek ehliyetsiz kimselere karşı, aile servetini koruma amacı güdüyordu. Nihayet, vakfedilen malların satılması, başkalarına devredilmesi mümkün olmadığı için vakfedenin ölümünden sonra vakfın mallarından yararlanacak olan yakınlarının fakirlik ve yoksulluğa düşmeleri de bu yolla önlenmiş oluyordu.

V- Osmanlı Döneminde Vakıfların Sosyal ve Ekonomik Etkisi:

1) Osmanlı döneminde vakıfların sosyal etkisi:

Vakıflar Osmanlı döneminde çok büyük ve önemli sosyal etkilere sahip olmuştur. Vakıfların sosyal etkileri, özellikle kendisini iktisadî ve sosyal açıdan güçsüz, zayıf veya fakir kimselere sunulan yardımlarda göstermiştir. Her toplumda olduğu gibi, Osmanlı toplumunu oluşturan fertlerin de ekonomik, sosyal ve biyolojik durumları birbirinden farklıydı. Osmanlı toplumunda da fakirler, hastalar, yaşlılar bulunmaktaydı. İşte, vakıf şeklinde kurulan hastahane ve yetimhanelerde, aşevleri ve imaretlerde, medrese (okul) ve şifa yurtlarında, bu kimsesiz, fakir, yardıma muhtaç kişiler, tedavi edilmiş, doyurulup barındırılmış, donatılıp, okutulmuştur. Böylece zengin hayır sahipleri, kurmuş oldukları hayrî vakıflarla bu tür fakir ve düşkün kimselere yardım ellerini uzatmış, toplumda barış ve özveriye dayalı gerçek bir sosyal dayanışma düzeninin kurulmasını sağlamışlar-

dır. Öyleki, söz konusu sosyal dayanışma ve yardımlaşma vakıflar yoluyla hiç bir karşılık alınmaksızın gerçekleştirilmiş, bugün bazı kurumlarda olduğu gibi, buralarda herhangi bir aidat, prim veya ücret ödenmemiştir¹⁰.

2) Osmanlı döneminde vakıfların ekonomik etkisi:

Vakıflar, Osmanlı döneminde ekonomik yönden de çok büyük etkilere sahip olmuştur. Her şeyden önce, devlet, bu dönemde yapmak zorunda olduğu bir çok sosyal, kültürel, hayrî ve dinî kamu hizmetini, vakıflar eliyle gerçekleştirmiş, bu suretle kamu maliyesi büyük bir külfetten kurtulmuştur. Gerçekten, Osmanlı döneminde bilhassa okullar (medreseler), aşevleri, şifa yurtları, huzur evleri, hastahaneler, imaretler, dul ve yetim evleri, emzirme ve büyüme yuvaları, kervansaraylar, hanlar, çeşmeler, köprüler, yollar, cami ve mescitler, barınaklar, su kanalları vakıflar eliyle yaptırılmıştır. Vakıflar sadece bu hizmet bina ve eserlerini yapmakla kalmamışlar, aynı zamanda bu tür hizmetlerin görülmesi için gerekli geliri sağladıkları gibi, bu bina ve yapı eserlerinin onarım işlerini de üstlenmişlerdir. Böylece Osmanlı döneminde vakıflar, sağladıkları ekonomik kaynakları özellikle hizmet sektörüne aktarmak suretiyle ülkenin imar ve inşasına, yurt ekonomisine katkıda bulunmuşlardır. Bu suretle vakıflar devlet maliyesine, onun yapacağı iş ve hizmetleri bizzat yaparak doğrudan doğruya yardım etmişler, bilhassa devletin mali kaynak ve imkanlarının zayıf ve yetersiz olduğu zamanlar devletin yardımına koşarak ülke ekonomisine ve dolayısıyla halka hizmet etmişlerdir. Ayrıca atıl kalmış verimsiz sermayenin (malların) vakıflar yoluyla, kamu yararına verimli alanlara aktarılması suretiyle az da olsa devamlı gelir getiren tesisler kurulmuştur¹¹. Vakıf kültürü, fertleri ihtiyaçlarından fazla servetlerini yardım amacıyla tasarrufa sevkemiş, böylece toplumda tasarruf temayülü artmıştır. Nihayet, vakıflar, müsrif mirasçıların miras yoluyla elde edecekleri miras paylarını kısa zamanda tüketmelerini önleyen bir ekonomik kurum olarak da görülebilir. Osmanlı döneminde vakıfları, gördükleri sosyal, kültürel ve ekonomik hizmetler nedeniyle kamu sektörü ve özel sektör yanında üçüncü bir sektör; "Vakıf sektörü" olarak tanımlamak yanlış olmaz.

10) İşeri, sh.1.

11) Vakıf, DPT, *Özel İhtisas Komisyonu*, sh. 17; Güneri, sh. 9.

VI- Osmanlı Hukukunda Vakıf Muamelesinin Unsurları:

Osmanlı hukukunda vaktin geçerli olarak kurulması, dört unsurun bulunmasına bağlıdır. Bunlar; vakfeden vakfedilen mal, vakfedenin irade beyanı ve vakıftan yararlanan kimselerdir.

1- Vakfeden (Vakıf kurucusu):

Vakfeden, vakfı kuran kimsedir. Her vakıfta mutlaka bir vakfedenin bulunması gerekir. Vakfeden, vakıf ehliyetine sahip olmalıdır. Vakfeden, tam edim ehliyetine sahip olduğu takdirde, vakıf ehliyetine de sahip olur. Tam edim ehliyeti, vakfedenin akıllı ve reşit olarak buluşa ermesini gerektirir. Mümeyyiz ve gayrı mümeyyiz küçükler, akıl hastaları ve bunamış kimseler, vakıf ehliyetine sahip değildirler. Edim ehliyetine sahip kadınlar da erkekler gibi vakıf kurabilirler.

2) Vakfedilen mal:

Vakıf, belirli bir amaca yönelmiş, tüzel kişiliğe sahip bir mal topluluğudur. Bu nedenle, vakfın kurulabilmesi için, vakfedenin öngördüğü amaca belirli bir malı tahsis etmesi gerekir. Amaca tahsis edilen malın, ilke olarak gayrimenkul olması gerekir. Ancak, Osmanlı hukukunda istisnai hallerde menkul malların da vakfedilmesi mümkündür. Özellikle bir tarım arazisinin vakfı halinde, bununla birlikte tarım aletleriyle hayvanların veya para, kitap, silah gibi menkullerin tahsisinde durum böyleydi. Ayrıca, Osmanlı hukukunda sadece maddî mallar (ayn) vakfa konu olurdu. Bir taşınmazın tasarruf (yararlanma) hakkı ve dolaşısıyla gelirleri veya alacak hakkının vakfedilmesi mümkün değildi¹². Vakfa tahsis edilen malın, ayrıca belirli (muayyen) ve mütekavvim olması gerekirdi. Belirlilik ilkesi, hangi malın vakfedilmiş olduğunu tayine yarardı. Bir kimsenin, mallarını belli etmeden vakfetmesi, vakıfta tereddüt doğuracağı için, geçerli değildi. Mütekavvim mal, dinen kullanılması helal olan ve ayrıca üzerinde mülkiyet ve zilyetlik kurulabilen mal demektir. Bu nitelikte olmayan bir malın vakfedilmesi mümkün değildi.

3) Irade beyanı:

Vakıf kurmanın üçüncü şartı, vakfedenin vakıf iradesini beyan etmesidir. Vakıf iradesinin kesin olması, erteleyici (taliki) veya bozucu (infisahi) bir şarta bağlı tutulmaması gerekirdi. Vakıf kurma iradesinin bir süreye bağlanması da caiz değildi. Zira vakfın gerçekleşmesi şüpheli gele-

cek bir olaya (şarta) veya süreye bağlanması, vakfın kesinlik ve süreklilik ilkeleriyle bağdaşmazdı. Osmanlı hukukunda vakıf irade beyanı, geçerliliği yönünden herhangi bir şekil şartına tabi değildi. Vakfın kurulması için, irade beyanının sözlü olması yeterliydi. Bunun yazılı veya resmi şekilde olması şart değildi¹³. Osmanlı hukukunda yazılı şekil, sadece vakfın hüküm ve şartlarının bilinmesi yönünden faydalıydı. Vakfın mahkemeye tescili de, vakfedenin vakıftan dönmesini (rücu etmesini) önlerdi¹⁴. Mahkeme siciline tescil, hakim önünde bir ihtilaf yaratma, sonra da hakim tarafından tescile hükmetmesiyle sağlanırdı. Osmanlı hukukunda vakıf, vakfedenin sağlığında hüküm doğurmak üzere sözlü bir beyanla yapılabileceği gibi, vasiyet yoluyla da yapılabilirdi.

4) Vakıftan yararlananlar:

Vakfın dördüncü kurucu unsuru, vakıftan yararlananlar unsurudur. Vakıftan yararlananlar, genellikle üçüncü kişilerdir. Osmanlı hukukunda okul, cami, yol, çeşme gibi, kamu yararına kurulan hayır kurumu niteliğindeki vakıflardan toplumun tümü, herkes yararlanırdı. Buna karşılık, aşhane, düşkünler ve yetim yurdu ya da yoksullar için yaptırılan hastahane gibi vakıflardan sadece fakir ve düşkünler istifade ederdi. Osmanlı hukukunda, aynen bugünkü hukukumuzda olduğu gibi, vakıf muamelesi, tek taraflı bir hukukî muamele olup, vakfedenin irade beyanıyla kurulduğu için vakfı, yararlananların kabulleri şart değildi. Lehlerine vakıf kurulan kimseler, yararlanmayı kabul etmedikleri takdirde, vakıftan fakirler yararlanırdı.

Vakıftan yararlanan kişileri, mütevellî ve nazırdan ayırmak gerekir. Osmanlı hukukunda vakıf, mütevellî adı verilen yöneticiler tarafından idare edilirdi. Mütevellî, genellikle bir kişi, büyük vakıflarda ise, birden çok kişi olabilirdi. Vakıf, malî ve idarî yönden özerk bir kuruluş olduğu için, mütevellî, vakıfla ilgili bütün işleri dikkatli bir yöne-

12) Bununla birlikte, sahip olmayan vakıflarda arazinin tasarruf hakkının, vasiyet yoluyla da alacak hakkının vakfedilmesi mümkündür.

13) Oysa bugünkü hukukumuzda Medeni Kanun mad. 741'e göre vakıf, resmi senetle veya vasiyet yolu ile kurulur. Sözlü irade beyanıyla vakıf kurma mümkün değildir. Resmi senedi, noterler resen düzenler.

14) Oysa Medeni Kanun mad. 741'e göre, vakıf, mahkeme siciline tescil edilmek zorundadır. Zira ancak bu tescil üzerine vakıf tüzel kişilik kazanır ve vakfedilen malların mülkiyeti vakfa geçer.

tici gibi yürütmek zorundaydı. Müteveli, vakfı, vakıf senedindeki esaslara göre yönetmek, gelirin çoğalması için tedbirler almak, tahsisleri yapmak, bakım ve onarım işlerini yürütmek, çalışanların ücretlerini ödemekle yükümlüydü. Osmanlı döneminde hayrî vakıflarla aile vakıflarında mütevellinin, vakfedenin ailesinden olması mümkündü. Vakıfların ayrıca denetlenmesi de gerekirdi. Bu dönemde vakıflar, genellikle "nazır" adı verilen kişiler tarafından denetlenir, teftiş edilirdi. Nazır bulunmayan vakıflarda mütevellinin idare ve hesapları, hakim tarafından denetlenirdi. Osmanlı döneminin son zamanlarında vakıflar, Evkaf Nezareti (Vakıflar Bakanlığı) tarafından denetlenmiştir.

VII- Osmanlı Döneminde Vakıfların Çeşitleri:

Osmanlı döneminde vakıflar, mülkiyet hakkının vakfedilmiş olup olmamasına göre, sahih vakıflar (gerçek vakıflar), sahih olmayan vakıflar (gerçek olmayan vakıflar); amaçlarına göre, hayrî vakıflar, aile vakıfları ve nihayet idarelerine göre muhtelif çeşitlere ayrılırdı. Aşağıda bu ayırım esas alınmak suretiyle vakıf çeşitleri üzerinde kısaca durulacaktır.

1) Osmanlı hukukunda vakıflar, bir malın mülkiyet veya tasarruf (yararlanma) hakkının vakfedilmiş olmasına göre "sahihsiz vakıflar" ve "sahihsiz olmayan vakıflar" olmak üzere ikiye ayrılırdı.

a) Sahihsiz vakıflar (Gerçek vakıflar):

Sahihsiz vakıflarda bir malın mülkiyeti vakfedilmektedir. Sahihsiz vakfın kurulabilmesi için, vakfedilecek malın özel mülkiyet konusu olması gerekmektedir. Burada, vakıf, kurulmakla belirli bir amaca tahsis edilen malın özel mülkiyeti, vakfın mülkü haline gelmektedir. Mülk araziye konu edilen sahihsiz vakıflara, Arazi Kanunu mad. 4'e göre, mülk araziye ilişkin hükümler uygulanırdı.

Sahihsiz vakfın konusu olabilecek değerler, yalnız maddi mallar, yani eşya olup, gayrimaddi mal niteliğindeki haklar vakfedilemezdi. Bu nedenle, mesela bir alacak hakkının vakfı mümkün değildi. Ayrıca mülkiyet hakkı dışındaki sınırlı aynı haklar, söz gelimi, intifa veya irtifak hakkı da vakfa konu olamazdı¹⁵. Aynı şekilde, ilke olarak ancak taşınmaz mallar vakfedilebilirdi. Menkul malların vakfedilmesi, çok istisnai hallere inhisar etmekteydi. Ayrıca, vakfedilen şeyin muayyen ve malum olması, yani açıkça belirtilmiş olması gerekirdi. Dalyan ve voliler de vakıf konusu olabiliyordu.

"Balık tutmak için yararlanılan ağ ve ağ yerleri anlamına gelen dalyan ve volilerin karadaki yerleri "mukataalı" veya "ıcarateynli vakıf" olabiliyor ve böylece de denizden yararlanma, balık avlanma hakkı da toprağa bağlı sayılıyordu¹⁶." Bunun gibi, sular da su yollarıyla birlikte vakfedilebiliyordu. Buna "Vakıf Sular" deniliyordu.

Sahihsiz vakfa konu olan taşınmaz malın aynından, yani malın kendisinden ya da gelirinden yararlanılırdı¹⁷. Aynı ile yararlanılan vakıflarda, vakfolunan taşınmazın kendisi, bir hayır hizmetinin görülmesine ayrılırdı. Mesela, mabedler, camiler, okul ve hastahane binaları, vakıf kütüphaneler, fukahaneler, köprüler, misafirhaneler, aynen yararlanılan vakıf taşınmazlardı. Bunlara, "Müessesat-ı hayrîye = hayır kurumları" da denilirdi. Gelirinden yararlanılan vakıf taşınmazlar ise kiraya verilerek gelir sağlarlar ve bu gelirler müessesatı hayrîyeye sarfedilirdi. Bu sonunculara, "Müstegallatı Vakfiye" adı verilirdi. Gelirinden yararlanılan sahihsiz vakıflar arasında, "ıcare-i vahideli vakıflar = tek icarlı vakıflar" ile "Mukataalı Vakıf"lar ve "İcareteynli Vakıf"ları saymak mümkündür. İcare-i vahideli vakıflar, "Ay ve sene gibi muvakkat bir zaman için doğrudan doğruya vakıf tarafından kiraya verilen veya idare olunan mahallerdir. Bu nevi vakıflar, musakkaf (üstü örtülü, çatılı) ve müstegallerden (tavansız arsa, tarla gibi) terekkep etmektedir¹⁸. Tek icarlı vakıflar, kiraya verilmek suretiyle vakfa, gelir sağlardı. Ayrıca bunlar, başkasına ferağ (devir) edilemeyeceği gibi, miras yoluyla da mirasçılara intikal etmezdi. Bu, alelade bir kira ilişkisinden ibaretti. Mukataalı vakıflarda ise, vakıf arazi, başka bir şahsa kiraya verilir. Bu şahıs, vakıf arazi üzerinde bina ve diğer inşaa eserleri yapabileceği gibi, ağaç ve buna benzer bitkiler de dikilebilirdi. Vakıf arazi üzerinde yapı yapan veya ağaç diken şahıs, vakıf mütevellisine belli bir karşılık (bedel) öderdi. Vakıf yöneticisine her yıl ödenen bu karşılığa, mukataa adı verilirdi. Mukataalı vakıflarda, toprak üzerinde yapılan inşaa eserleri (bina vs.) ile dikilen ağaçların mülkiyeti, bunu yapan veya diken şahsa ait olurdu. Yapı ve ağaç mâlikleri bunları başkasına satabilirdi. Bu suretle vakıf arazideki

15) Hatemi, *Vakıf Kurma Muamelesi*, sh. 98-99.

16) Hatemi, *Vakıf Kurma Muamelesi*, sh. 104.

17) Mardin, Ebül'ula, *Toprak Hukuku Dersleri*, İstanbul 1947, sh. 56.

18) Köprülü, sh. 35.

bina ve ağaçların mâliki, mütevellinin izniyle vakıf toprak üzerindeki tasarruf hakkını, üçüncü bir şahsa devredebilirdi. Vakıf arazinin kendisi, taşınmaz bir mal olmakla beraber, üzerinde bu şekilde menkul mal bulunan mukataalı vakıfların tasarruf hakkı, mâlikinin ölmesi halinde, mirasçularına geçerdi. Mukataalı vakıflar, zaruret ve ihtiyaçlar sonunda doğmuştur. Zaruret halinin doğması için gerekli başlıca şartlar ise şunlardı. Önce, vakıf tamamen harap olmalı, bu haliyle ondan yararlanma artık mümkün olmamalıydı. Böylece, vakfın elinde boş, hiç bir yarar ve gelir sağlamayan bir arsa bulunmalıydı. İstanbul ve diğer yerlerde sık sık meydana gelen yangın ve depremler, vakıf yapı ve binaları harabe haline getirmiş, bunlardan istifade edilemez olmuştu. İkinci olarak, vakfın elinde harap olan vakıf malı imar (tamir) edecek veya orada yeni bir yapı yapacak yeterli miktarda para mevcut olmamalıydı. Vakıf, faizsiz borç para bulamamalı veya ücrete mahsuben vakfı imar edecek bir istekli çıkmamalıydı¹⁹.

İcareteynli vakıf, kelime anlamı itibariyle "çift icarlı vakıf" demektir. Bu tür vakıflarda vakıf arazi üzerindeki bina ve diğer yapılardan yararlanmak isteyen kişilerden, bunların değerine yakın peşin bir bedel alınırdı. Bu peşin bedele "İcare-i Muaccele" adı verilmekteydi. Ayrıca, yararlanan şahıs, vakıf yöneticisine her yıl düşük (sembolik) bir bedel öderdi. Buna da "İcare-i Müeccele" denilmekteydi. Mukataalı vakıfla icareteynli vakıf arasındaki başlıca fark, mukataalı vakıfta yalnız vakıf arazisi vakfa, üzerindeki yapı veya ağaç üçüncü bir şahsa ait iken, icareteynli vakıfta hem arazi, hem de üzerindeki binalar vakfa ait idi²⁰. Vakıf İdaresi, vakıftan yararlanmak isteyen kişiden almış olduğu peşin para (muaccele) ile vakfın imar ve ihyası yoluna gitmekte, böylece vakıflar harap olmaktan, yıkılmaktan kurtarılacak varlıklarını sürdürebilmek imkanına kavuşmaktaydı. Oysa, mukataalı vakıfta, harap olan vakıf yerini, mutasarrıf (yararlanan kişi) imar ve ihya etmekte olup, vakıf idaresinin böyle bir borç ve yükümlülüğü yoktu²¹. İcareteynli vakıflar, zaruretler sonunda kabul edilmişti. Özellikle yangınlar sonunda vakıf idaresinin, ekonomik yönden zayıf olduğu, vakfın imar ve tamiri için gerekli paraya sahip olamadığı zamanlarda bu yol açılmıştır. Osmanlı devrinde İstanbul ve diğer yerlerde meydana gelen yangınlar, depremler bu duruma örnek gösterilebilir. Bu tür bir vakfın tesisi için, vakfın yanma ve yıkılma sonunda harap olması,

tamir ve inşa için gerekli paranın vakıf idaresinde bulunmaması ve nihayet buna hakim karar, Sultanın da izin vermesi gerekirdi.

İcareteynli vakıfta, yararlanan kişi (mutasarrıf), tasarruf hakkını, üçüncü kişilere ferağ (devir) edebilirdi. Ancak bunun için vakıf mütevellisinin izni gerekmektedir. Keza, icareteynli vakıf da mukataalı vakıf gibi, mirasçıya intikal etmekteydi.

2762 Sayılı Vakıflar Kanunu, mukataalı ve icareteynli vakıfların tasfiyesini öngörmüş, bu vakıfların, icaretlerinin 20 misli bir bedel karşılığında mutasarrıflarının (yararlanan kişilerin) ferdi mülkiyetine geçeceğini hükme bağlamıştır.

b) Sahih olmayan vakıflar (Gerçek olmayan vakıflar):

Sahih olmayan vakıflarda taşınmazın (gayrimenkulün) mülkiyet hakkı değil, tasarruf (yararlanma) hakkı vakfedilirdi. Gerçekten miri arazinin, yararlanma (tasarruf) hakkının, padişah veya başka bir kişi tarafından belirli bir amaca tahsisi, sahih olmayan vakıfları oluştururdu. Miri arazinin kuru mülkiyeti (rakabesi), devlete ait olduğundan, mülkiyet hakkı vakfa geçmez, devlette kalırdı. Vakıf, sadece miri arazinin yararlanma hakkına sahip olurdu. Bu özelliğinden dolayı, sahih olmayan vakıflara, Arazi Kanunu mad. 4'e göre, miri araziye ilişkin hükümler uygulanırdı. Sahih olmayan (gayri sahih) vakıflara, "Tahsisat, tahsis" adı da verilmekteydi. Padişahın başka bir kişi, tasarruf hakkını vakfedebilmek için, padişahın izin almak zorundaydı.

2) Amaçları yönünden vakıf çeşitleri:

Osmanlı dönemi vakıfları, amaçları yönünden "hayri vakıflar" ve "aile vakıfları" olmak üzere ikiye ayrılmaktaydı. Hayri vakıflarda, vakfeden malını, bir hayır işine vakfederken, aile vakıflarında mal, aile mensuplarının geleceğini korumak için vakfediliyordu. Burada sosyal, hayri bir amaç söz konusu değildi.

3) İdareleri yönünden vakıf çeşitleri:

Vakıflar, idareleri yönünden de "Mazbut Vakıflar", "Gayri Mazbut Vakıflar" olarak ikiye ayrılırdı. Gayri mazbut vakıfları da, "Mülhak Vakıflar",

19) Köprülü, sh. 38.

20) Berkî, sh. 92; Köprülü, sh. 44-45.

21) Köprülü, sh. 52.

“Müstesna Vakıflar” olmak üzere ikiye ayırmak mümkündür²². Osmanlı döneminde Vakıflar Nezareti tarafından yönetilen mazbut vakıflar, bugün de Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından idare edilmektedir. Gayri mazbut vakıflardan mülhak vakıflar, Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün denetimi altın-

da mütevellileri tarafından yönetilmektedirler. Müstesna vakıflar ise, Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün denetimine tabi değildir²³.

22) *Berki*, sh. 94-95.

23) *Berki*, sh. 94-95.